

ТРАНСФАРМАЦЫЯ НАШАНІЎСКАГА МЕТАНАРАТЫВУ Ў ТВОРАХ З. БЯДУЛІ І М. ГАРЭЦКАГА

Часнок І. Ч.

У газеце «Наша Ніва» ў 1906 г. была закладзена метанаратыўная праграма-ўстаноўка: каб беларусы зразумелі, што «...яны беларусы і людзі, каб пазналі свае правы...» [3, с. 32]. У большасці тагачасных твораў спрошчана канстатавалася жахлівае становішча суайчыннікаў.

Такое бачанне толькі знешняе, павярхоўнае. Гэты факт выразна ўсвядомілі ўжо віднейшыя пісьменнікі-нашаніўцы, задзейнічаныя ў справах беларускага нацыянальнага Адраджэння пачатку XX ст., пра што сведчыць знакамітая дыскусія на старонках газеты «Наша ніва», распачатая ў 1913 г. артыкулам «Сплачывайце доўг» Юркі Верашчакі (В. Ластоўскага). В. Ластоўскі паставіў творцаў перад пытаннем перагляду дамінуючага нацыянальнага метанаратыву, выступіў супраць бясконцага плачу аб нядолі, які выяўляўся ў тагачаснай літаратуры.

На гэта другі бок, «адзін з парнаснікаў» (большасць навукоўцаў лічыць, што гэта Янка Купала, аднак Л. Тарасюк прытрымлівалася іншага меркавання [4]) упэўнена адказаў: «І паэт воляй-няволяй не можа абмінаць і замоўчваць цяперашняга жыцця. Не да пацераў, калі хата гарыць» [3].

У аповесці «Салавей» З. Бядулі мы знаходзім імкненне асвятліць важныя сацыяльныя і нацыянальныя праблемы, але пры гэтым адысці ад штампаў пра ніжэйшасць беларуса. Герой-апавядач нібыта чуе гісторыю сялянскіх бедаў ад старога дзеда; у цяпершні час – усё ўжо быццам і не так.

У гісторыі ў гісторыі (рамачная кампазіцыя) выяўлены героі – няхай і няшчасныя, але не такія, што будуць спакойна прымаць несправядлівы лёс, мірыцца з нешчаслівай доляй. Хлопчык Сымонка вырастае ў Салаўя – умельца імітаваць і звярыныя, і птушыныя, і чалавечыя галасы. Ён спачатку ад бунту (калі завяў па-воўчы каню цівуна ў вуха) ідзе праз адсутнасць выбару на кампраміс з панам – спявае ў яго тэатры. Аднак

паступова герой прыходзіць да разумення, што так быць не павінна, што нельга мірыцца з несправядлівасцю, і бунтуе, помсціць Вашамірскаму.

Вечны прыгнёт і здзекі з сялян, якія, паводле твора, людзі трывалі тады, калі панская культура была ў сіле, неаднаразова падкрэсліваюцца ў аповесці. На самым пачатку бязлітасны цівун б'е жанчыну, Зосіну маці, і прымушае яе дзень хадзіць здохлай варонай за спінай. Неаднаразова апісваюцца нечалавечыя здзекі паноў з простых людзей. Вашамірскаму маці параіла мець стасункі з халопкамі дзеля здароўя. Падкрэсліваецца, як білі сялян і за ўсе правіннасці, і проста праз свой дрэнны настрой. Або, калі Марыльцы нават не сказалі пра смерць яе маці, бо, апрача генеральнай рэпетыцыі спектакля, для пана нічога не існавала; а яе тату Каспара жахліва катавалі на марозе. Калі Зоську, забойства якой Макара можна расцэньваць выключна як самаабарону, цягнуць прывязаную за шыю да каня; калі пан мяняе людзей на коней, прадае, дарыць, як рэчы; калі пан абражае Меера перад сваімі гасцямі, здэкуецца.

Аднак асвятліць істотныя праблемы наратар спрабуе, не грэбуючы забаўляльнасцю і белетрыстычнасцю.

З мэтай белетрызацыі аповеду Зоську наратар адпраўляе спачатку да шаптухі, а пасля звязвае і з нячыстай сілай – для прывароту Салаўя. Толькі дзяўчына зрабіла магільныя дзеянні – вось прыйшоў любы. Салавей адчувае, што жыццё ў пана чымсьці прыцягвае яго да сябе, ён ужо пражыў там столькі часу да гэтага, але адразу пасля слоў Зосі герой пераключаецца на нянавісць і вырашае помсціць. Сам наратар дае адназначныя ацэнкі жыццю ў пана: «Яго цягнула да палацаў, як часам цягне чалавека ў глыбокі вір» [1, с. 124]. Адразу ж Салаўя забіраюць панскія гайдукі. Пазней жа адзначаецца, як «у яго душы (Салаўя – І.Ч.) рос і крэп чалавечы гонар» [1, с. 148], які даў герою смеласці адмовіцца спяваць і не пагадзіцца надалей быць панскім салаўём.

У творы, апрача ідэі няправільнасці сацыяльнай няроўнасці, сцвярджаецца і пазіцыянаванне свайго беларускага. «Шмат ёсць здольных

сярод тутэйшых простых людзей», [1, с. 101] – кажа рэжысёр пану. Не забываецца наратар падкрэсліць і культурныя адзнакі: калі паказаны слуккія паясы на панах, то абавязкова адзначаецца, што, апрача ўсходніх узораў, на іх былі вышытыя і васількі [1, с. 131]. Ці яшчэ прыклады: Вашамірскі кажа, што яго дзед размаўляў па-беларуску, а польскай мовы не ведаў; падкрэсліваецца прыгажосць тутэйшых дзяўчат.

Гісторыя ў гісторыі сканчваецца сялянскім бунтам. Як даведваецца пасля апавядач ад дзеда, амаль усе сяляне загінулі. Адметна, што нават у развязцы гісторыі з Салаўём белетрыстычнасць «зашкальвае». Герой прыходзіць у парыку і грыве то да Вашамірскага, то да старой пані і помсціць ім за ўсё. На смерць Зосі Салавей рэагуе надзвычай спакойна, нават абыякава, што прэчыць логіцы.

Наратар у творы З. Бядулі быццам і не сумняецца ў поглядах-перакананнях чытача. Ён не імкнецца ўпэўніць рэцыпіента ў для яго відавочным, а спрабуе забаўляльным і цікавым шляхам, без напружанага псіхалагізму захапіць адрасата. Хоць чытач і вымушаны ў пэўныя моманты спачуваць героям, але яго задача пераважна – спажываць лёгкаю і прыгожа пададзеную гісторыю, не асабліва заглыбляючыся.

У творах М. Гарэцкага мы бачым своеасаблівы і найбольш глыбокі працяг нашаніўскай дыскусіі, яскравы выступ супраць стэрэатыпнага бачання непрывабнага беларуса. Так, вельмі моцны палемічны пафас уласцівы аповесці «Ціхая плынь». У «Ціхай плыні» не ігнаруецца сацыяльная тэма, але яна не абмяжоўваецца плачам-скаргай, а раскрываецца знутры.

З гэтай мэтай у аповесці «Ціхая плынь» выкарыстоўваецца прыём кантрасту. З аднаго боку паказваюцца бедныя і гаротныя беларусы, але тут жа, з другога – іх велічнае мінулае, ціхая прыгажосць прыроды, прыгажосць летуценнай дзіцячай душы. Ужо ў першым раздзеле «Забыты край» перад чытачом не проста паўстае карціна занядбанасці, а з тэксту

вынікае наратарская інтэнцыя: заклік да чытача задумацца над прычынамі такога становішча рэчаў.

На пачатку раздзела «Герой гісторыі» наратар малюе партрэт беларуса – старога дзеда, якога называе «паэтам у ціхім сэрцы». Можна ўспрымаць гэты малюнак як алегарычна-сімвалічны вобраз, выяўленне пераасэнсаванага метанаратыву: беларус – паэт у душы, а яго цяжкае сацыяльнае становішча не столькі асабістая віна, колькі вынік неспрыяльных умоў быцця. Да ўспрыняцця гэтай думкі наратар рыхтуе чытача ад самага пачатку твора. Трэба сказаць, што ў гэтым пункце твор перагукваецца з аповесцю З. Бядулі.

Наратар на працягу аповеду імкнецца пераканаць чытача, змяніць яго стэрэатыпнае бачанне, прымусіць адкінуць грэблівасць і пагарду. На паверхні жыцця – негатыў. Таму ў творы ўсё пачынаецца з яго, але з палемічнай інтанацыяй. Палеміка з негатыўным метанаратыўным бачаннем вядзецца праз заглыбленне ў сутнасць праблемы.

У раздзеле «Млявыя сненні» наратар паядноўвае жорсткую рэчаіснасць, у якой знаходзіцца Хомка Шпак, з яго снам, часам светлымі дзіцячымі, а часам не па-дзіцячы гаротнымі, ад якіх кожны раз абуджае жорсткая рэальнасць. Прачытваецца выразнае аўтарскае спачуванне маленькаму герою і, разам з тым, акцэнтуюцца ўвага на прыгажосці душы хлопчыка, здольнай, нягледзячы ні на што, успрымаць прыўкраснае.

Відавочна, што той кірунак, які быў надзвычай перспектыўным для развіцця айчыннай літаратуры – яе рух да новага, паслянашаніўскага метанаратыву, быў сцверджаны М. Гарэцкім у «Ціхай плыні» па-майстэрску. А любы новы ўласна-тэкставы наратыў мае на мэце запраграмаваць чытачоў на іншы, новы погляд, прэтэндуе на легітымацыю. Як вядома, мастацкія творы могуць змяняць уяўленні пра рэчаіснасць. Такую мэту і ставіў перад сабой пісьменнік, ствараючы аповесць. У «Ціхай плыні» на змену спрошчанай канцэпцыі пра няшчаснага беларуса прыйшла

іншая – якая падштурхоўвала не проста да шкадавання і бунту, а да разумення-прыняцця, суперажывання-любові.

Літаратура

1. Бядуля, З. Салавей // Выбраныя творы / Змітрок Бядуля; Уклад., прадм., камент. У. Казберука. – Мінск: Белкнігазбор, 2006. – С. 57-198.
2. Гарэцкі, М. Выбраныя творы / Максім Гарэцкі; уклад. Р. Гарэцкага і Т. Голуб, прадм. і камент. Т. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 640 с.
3. Наша Ніва. Выпуск 5. Факсімільнае выданне. – Мінск : Тэхналогія, 2010.
4. Тарасюк, Л.К. Апалогія красы: кніга пра беларускую паэзію / Л.К. Тарасюк. – Мінск, 2002.

